

*Малихіна Я. А.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Харківського інституту банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України*

Постановка проблеми. На сучасному етапі, становлення ринкових відносин в Україні відбувається в складних умовах, що пов'язано з конкурентною боротьбою (не завжди цивілізованою), відсутністю чіткої стратегії економічного розвитку держави, постійною зміною нормативно-правової бази господарювання та іншими чинниками. Тому українським підприємствам задля досягнення успіху в діяльності вкрай необхідно визначити особливості ринкового середовища. Для закладів вищої професійної освіти необхідність дослідження впливу зовнішнього середовища зумовлена особливостями їхнього функціонування, а саме реалізацією, крім загальних для всіх суб'єктів господарювання організаційно-управлінської та фінансово-господарської функцій, ще й навчальних, виховних, наукових та соціальних.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні аспекти проблематики зовнішнього середовища та його значення щодо здійснення стратегічного менеджменту організації в достатній мірі досліджені в працях зарубіжних (В. Веснін, О. Виханський, М. Лапуста, М. Мескон, О. Наумов, М. Портер, А. Стрикленд, А. Томпсон, Р. Фатхутдінов) та вітчизняних (В. Белошапка, В. Герасимчук, Л. Довгань, Г. Кіндрицька, Н. Куденко, В. Науменко, С. Олійник, А. Харківська) учених.

Однак до останнього часу в науковій літературі немає єдиного підходу щодо визначення зовнішнього середовища та його структури. Вищий навчальний заклад як об'єкт управління перебуває під впливом комплексу внутрішніх та зовнішніх факторів. Міра відповідності цих факторів створює підвалини для престижності ВНЗ. З цих позицій діючий навчальний заклад не може бути статичним. Він повинен швидко отримувати інформацію про всі зміни середовища, аналізувати їх значення, обирати відповідну реакцію, яка співзвучна його цілям, та ефективно реагувати на вплив середовища.

Принципи безперервної адаптації організації до змінного середовища вперше проаналізував А. Чандлер. Подальшого розвитку вони набули у працях І. Ансоффа, Е. Велесько, В. Вінокурова, Дж. Гелбрейта, П. Друкера, К. Ендрюса, В. Єфремова, Б. Карлофа, В. Маркової, Е. Мюррея, Д. Натансона, Дж. Сейнера, А. Томпсона, Ч. Хоффера та інших дослідників. Основна ідея даних досліджень полягає в тому, що оточення організації в цілому та окремі ділянки її діяльності підпорядковані природній еволюції, за якої посилюється нестабільність умов функціонування.

Постановка завдання. Проаналізувати дефініції поняття „зовнішнє середовище”; довести необхідність вивчення середовища функціонування ВНЗ як системи факторів, що на нього впливають; визначити та охарактеризувати фактори зовнішнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Серед сучасних західних та вітчизняних організаційних теорій можна виділити ряд напрямів, що розглядають поняття „середовище функціонування організації” та відносини „середовище-організація” з різних поглядів. Існує багато концепцій середовища функціонування організації, але кожна з них певною мірою ґрунтується на виділенні окремих пріоритетів в діяльності організації і не враховує всіх факторів. Розбіжності у поглядах на структуру зовнішнього середовища організації та багатоаспектність підходів відображають складність та неоднозначність цієї категорії.

У сучасній науковій літературі не існує єдиної думки відносно змісту та структури категорії „зовнішнє середовище організації”. Аналізуючи підходи вітчизняних авторів до поняття „зовнішнє середовище організації” як до економічної категорії, можна зробити висновок про ототожнення понять „середовище організації” та „середовище функціонування організації” [4; 6 та ін.]. Водночас таке ототожнення не є коректним у методологічному плані. З погляду змісту цих понять ми пропонуємо трактувати їх таким чином. „Середовище організації” являє собою економічну категорію, яка відображає сукупність зовнішніх та внутрішніх факторів прямого та непрямого впливу, що визначають діяльність організації. „Середовище функціонування організації” - це економічна категорія, яка відображає сукупність зовнішніх факторів прямого та непрямого впливу, що не знаходяться в межах прямого безпосереднього впливу з боку організації. Таким чином, критерієм розмежування цих понять виступає можливість організації безпосередньо впливати на те чи інше середовище [4].

На сьогодні, на жаль, аналіз зовнішнього середовища - не зовсім звична діяльність для вітчизняних ВНЗ. Однак оволодіння прийомом та методами аналізу - одне з найважливіших завдань, що стоїть перед керівниками навчальних закладів, оскільки параметри середовища функціонування організації - це унікальна комбінація факторів, що перебувають у постійному русі [7].

О. Віханський зазначає, що у сучасних умовах будь-яка організація повинна не лише призвичаюватися до зовнішнього середовища шляхом адаптації своєї внутрішньої структури і поведінки на ринку, але і активно формувати зовнішні умови своєї діяльності, постійно виявляючи в зовнішньому середовищі загрози та потенційні можливості [3]. Це положення увійшло в основу стратегічного управління, використовуваного передовими фірмами в умовах високої непередбачуваності зовнішнього середовища. Первинним етапом та інформаційною основою стратегічного управління є дослідження зовнішнього середовища фірми, тобто системний збір і аналіз інформації про неї. Аналіз зовнішнього середовища зазвичай вважається початковим процесом стратегічного управління, оскільки забезпечує базу як для визначення місії та цілей фірми, так і для вироблення стратегій поведінки, які допоможуть підприємству виконати місію і досягти своїх цілей. Він є процесом, за допомогою якого розробники стратегічного плану контролюють зовнішні по відношенню до організації чинники, або визначають загрози для фірми [3].

А. Градова визначає „зовнішнє середовище” як сукупність факторів, що характеризують оточення в якому відбувається діяльність підприємства [4]. М. Клименко та ін. зазначають, що зовнішні фактори - це в основному неконтрольовані сили, які мають вплив на рішення менеджерів та їх дії, в кінцевому підсумку, на внутрішню структуру і процеси в організації [6].

Автори представляють зовнішній вплив на організацію як сукупність трьох основних сфер: віддаленого, виробничого і оперативного впливу.

Віддалений вплив складається із серії факторів, які беруть початок за межами фірми, як правило, незалежні від внутрішньої ситуації, яка склалася в організації. До віддаленого впливу належать: екологічний, економічний, політико-правовий, соціально-культурний, демографічний і технологічний впливи. До оперативного впливу відносять: виробничу

структуру, суперництво між конкурентами, вхідні та вихідні бар'єри, загроза появи товарів-замінників, вплив поставщиків та вплив споживачів. До операційного оточення відносять конкурентну позицію, образ споживача, ринок робочої сили, інтереси посередників, відношення поставників і кредиторів.

В. Шкарін підкреслює, що зовнішнє середовище – це чинники й умови, що перебувають поза освітньою установою та існують незалежно від неї, але впливають або можуть впливати на її функціонування. Загальною рисою факторів зовнішнього середовища є не контрольованість їх з боку освітньої установи, оскільки вони не залежать від неї [11].

А. Харківська визначає, що необхідно забезпечувати взаємозв'язок педагогічного ВНЗ із зовнішнім середовищем, відповідно до завдань управління ним, а тому можуть бути виділені закономірності, принципи та особливості цих взаємозв'язків [10]. П. Яременко також під зовнішнім середовищем ВНЗ розуміє усі умови і фактори, що виникають незалежно від діяльності ВНЗ, але суттєво впливають на його функціонування і вимагають прийняття управлінських рішень [3]. Л. Пан визначає зовнішнє середовище як сукупність господарських суб'єктів, економічних, суспільних і природних умов, національних та міждержавних інституційних структур та інших зовнішніх щодо підприємства умов і чинників [8].

Як „сукупність зовнішніх факторів, з якими суб'єкти економічної діяльності взаємодіють та які повинні враховувати в своїй діяльності”, визначає зовнішнє середовище О. Капліна. Дослідниця називає його також оточенням, що повинно бути діловим та фоновим [5].

Отже, виходячи з наведених визначень під зовнішнім середовищем ВНЗ ми будемо розуміти зовнішні чинники й умови, які впливають на функціонування і результативність ВНЗ.

Прийнято визначати такі ситуативні характеристики окремих елементів зовнішнього середовища та їх взаємодії [1; 2; 4; 6 та ін.]:

- взаємозалежність чинників зовнішнього середовища, тобто рівень сили, з якою зміна одного чинника впливає на зміну інших чинників середовища;
- складність зовнішнього середовища, яка визначається кількістю чинників, на зміну яких виробнича система мусить реагувати для забезпечення свого виживання, а також рівень варіації кожного чинника;
- динамічність зовнішнього середовища, тобто швидкість, з якою відбуваються зміни в оточенні ВНЗ; більшість дослідників вважають, що швидкість змін в окремих галузях та сферах економіки має тенденцію до прискорення;
- невизначеність зовнішнього середовища, яка розглядається як функція від кількості інформації стосовно дії кожного чинника та впевненості в її достовірності.

Усі ці характеристики зовнішнього середовища ВНЗ говорять про високу динаміку і варіантний характер змін, що відбуваються в ньому, що накладає на керівництво завдання якомога точнішого прогнозування, оцінки і аналізу зовнішнього середовища, що склалося, а також заздалегідь встановити характер і силу можливих погроз, що дозволить виробляти і адекватно ситуації коректувати вибрану стратегію. У сучасних умовах найбільш дієвим вважається необхідність здійснювати превентивне реагування на прогнозовані у зовнішньому середовищі зміни, оскільки лише за допомогою цього можна не лише вижити, адаптуватися, але і максимально ефективно використовувати наявні в організації резерви, а також можливості, виникаючі внаслідок змін, що відбуваються.

У таблиці 1.1. представлені думки вчених стосовно характеристик зовнішнього середовища.

Таблиця 1.1

Спектр характеристик зовнішнього середовища у працях провідних вчених

Характеристики	Вчені							
	Ансофф І	Березін І.	Гельвановський М.	Котлер Ф.	Лукашенко М.	Хриков Є.	Шкарін В.	Ясінець П.
складність	+	+	+	+		+	+	+
мінливість	+	+		+				+
взаємозалежність	+	+	+				+	+
невизначеність	+	+	+	+			+	+
динамічність			+	+	+	+		+
багатогранність						+		
суперечливість		+	+	+		+	+	+
різноманітність			+	+	+		+	
інтегрованість					+			+

Отже, більшість дослідників вказують, що зовнішнє середовище є складним, мінливим, взаємозалежним і, як правило, суперечливим та невизначеним.

Складність зовнішнього середовища характеризується числом і варіантністю факторів, на які організація зобов'язана реагувати. Організації, що працюють зі складним зовнішнім середовищем, мають справу з багатьма категоріями даних, необхідних для прийняття рішень.

Мінливість – швидкість зміни оточення організації. Швидкість, з якою відбуваються зміни в навколишньому середовищі, визначають її рухливість. Наш час характеризується особливою рухливістю зовнішнього середовища організації. Більш висока рухливість зовнішнього середовища спостерігається в галузях електронної, фармацевтичної та хімічної промисловості (фактори – технологія, конкурентна боротьба). Більш активні зміни відбуваються в галузях, орієнтованих на науково-технічний прогрес [4; 6 та ін.].

Взаємозалежність факторів (зміна одного фактора спричиняє зміни інших). Наприклад, зростання цін на енергоносії зумовлює стрибок цін на всі види продукції, а особливо ті, при виробництві яких є велика частка енергозатрат.

Обсяг і вірогідність інформації кожного фактора впливає на ступінь визначеності зовнішнього середовища.

Невизначеність зовнішнього середовища тим більша, чим менше інформації і є сумніви в її вірогідності. Чим невизначеніше зовнішні перемінні, тим складніше приймати ефективні рішення [6].

Невизначеність – необмежена кількість інформації про зовнішнє середовище і ймовірність її недостовірності. Організації, прагнучи знизити рівень невизначеності зовнішнього середовища, можуть застосовувати дві стратегії – пристосуватись до змін або впливати на середовище з метою зробити його сприятливішим для свого функціонування. Перша стратегія реалізується через створення гнучких організаційних структур із високим рівнем децентралізації влади. Керівники таких організацій повинні вміло використовувати сучасний інструментарій для прогнозування змін, володіти ринковою інтуїцією. Друга стратегія, як правило, доступна лише великим фірмам або таким, які об'єднуються з метою розширення своїх можливостей. Для впливу на зовнішнє середовище вони можуть використовувати потужну рекламу та засоби інформації, політичну діяльність для лобювання своїх інтересів, входження у торговельні асоціації.

Фактори зовнішнього середовища мають певний зв'язок як між собою, так і з внутрішнім середовищем, цей зв'язок полягає в рівні сили, з якою зміна одного фактора діє на інші складові [8].

Значення факторів зовнішнього середовища різко підвищується у зв'язку зі зростанням складності всієї системи суспільних відносин (соціальних, економічних, політичних тощо), що складають середовище менеджменту. Саме зовнішнє оточення диктує стратегію організації загалом, і ВНЗ зокрема.

Отже, фактори зовнішнього середовища характеризуються: - об'єктивністю чинників виникнення впливу: умови виникають незалежно від діяльності підприємства і впливають на нього;- взаємозалежністю факторів: сила, з якою змінність одного фактора впливає на інші фактори;- складністю: кількість та різноманітність факторів, що суттєво впливають на підприємство;- динамічністю: відносна швидкість змінності середовища;- невизначеністю: відносна кількість інформації про середовище та ступінь її ймовірності.

Найбільш близьким нашому дослідженню з проаналізованих поглядів на зовнішнє середовище та його фактори є ствердження Р. Фатхутдінова про те, що „до компонентів зовнішнього середовища відносяться фактори мікро- та макросередовища фірм, інфраструктури регіону, що впливають на якість управлінських рішень” [9]. Він вважає, що фактори макросередовища впливають на діяльність суб'єктів господарювання побічно.

У макросередовищі, яке оточує підприємство, діє значно більша кількість факторів, ніж у мікросередовищі. Їм притаманний високий рівень варіативності, невизначеності та непередбачуваності, що зумовлено їх опосередкованою дією на суб'єкти господарювання. До основних факторів макросередовища Р. Фатхутдінов відносить економічні, політичні, соціокультурні, науково-технологічні, природно-кліматичні, демографічні тощо [9].

Погоджуючись із науковцем, вважаємо, що ці основні фактори безумовно мають вплив і взаємопов'язані із діяльністю ВНЗ.

Економічні фактори. До них належать: рівень і темпи інфляції; зростання та спад виробництва; коливання курсу національної валюти щодо валют інших країн; оподаткування; умови одержання кредиту і відсоткова банківська ставка; рівень динаміки цін, розподіл прибутків і податок покупців; платоспроможність контрагентів тощо. Для забезпечення сприятливих умов своєї діяльності підприємства мусять здійснювати постійний моніторинг економічної ситуації та оцінювати її зміни з точки зору можливих для себе наслідків [9].

Політичні фактори. Це політична стабільність у державі, регіональні політичні інтереси, міжнародні та міжконфесійні відносини тощо. Вплив політичних факторів особливо відчутний у нестабільному соціально-економічному і політичному середовищі (період трансформації економічних відносин).

Соціокультурні фактори. Формуються в межах конкретного суспільства і відображають погляди, цінності та норми поведінки людей, що впливає на прийняття ними управлінських рішень.

Демографічні фактори. Це структура населення за віковими, національними, кваліфікаційними ознаками, рівнем освіти, доходів, споживачькими перевагами тощо, їх аналіз дає змогу визначити, чи достатній освітній та кваліфікаційний рівень населення регіону для позитивного сприйняття продукції чи послуг фірми (це важливо, зокрема, для Інтернет-проектів, деяких гуманітарних проектів тощо); як діяльність підприємства вплине на рівень зайнятості населення регіону. Такі фактори слід брати до уваги, визначаючи клас споживачів своєї продукції; при оцінюванні залучення трудових ресурсів відповідної кваліфікації, місткості ринку та обґрунтуванні інших управлінських рішень [9].

Науково-технічні фактори. До них відносять відкриття, винаходи, що зумовлюють зміну уявлень про найкращий спосіб використання певного ресурсу, виготовлення продукції, задоволення потреб тощо.

Дуже часто перспективні науково-технічні, в тому числі й вітчизняні розробки, не можуть знайти застосування через невідповідність ринку до їх сприйняття. Тому потрібно заздалегідь готувати ґрунт для успішного просування новинки на ринок, використовуючи для цього всі можливості – від іміджевої інформації до участі у міжнародних виставках і презентаціях. Однак слід реально оцінювати можливість появи новинки та її перспективи.

Екологічні фактори. До цієї групи факторів впливу належать викиди у середовище забруднюючих та отруйних речовин; рівень фізичного (електромагнітного, радіаційного, теплового) впливу на середовище; надійність і соціально-екологічна безпека виробничих систем та великих технологічних утворень (гідротехнічних споруд, газо- і нафтопроводів, тунелів тощо); кількість і якість продукції, що виготовляється, її безпечність і утилізаційна (корисна) придатність; стан природного середовища, в якому перебуває підприємство (до і після реалізації запланованої стратегії розвитку), і розміри можливих незворотних негативних наслідків тощо.

Висновок. Проведене дослідження показало, що ступінь розвитку ВНЗ залежить від системи стратегічного управління. Своєчасно проведений аналіз середовища функціонування ВНЗ та об'єктивна оцінка його результатів дозволяють керівництву *оперативно реагувати на ті чи інші події, оцінювати ситуації*, та зробити оптимальний вибір напрямку розвитку в умовах ринкового середовища.

На сьогоднішній день система управління взаємодією вищого навчального закладу із зовнішнім середовищем потребує здійснення перетворень, приведення у відповідність з міжнародними стандартами. Що обумовлює перспективи подальших досліджень, а саме необхідність розробки ефективної моделі управління взаємодією вищого навчального закладу із зовнішнім середовищем.

Резюме. У статті розглянуті основні підходи до визначення поняття „зовнішнє середовище”. Наведено спектр характеристик зовнішнього середовища у працях провідних вчених сучасності. Автором визначено роль впливу зовнішнього середовища на якість управління закладами вищої освіти. Досліджені компоненти зовнішнього середовища. **Ключові слова:** вищий навчальний заклад, зовнішнє середовище, фактори зовнішнього середовища, система управління, мікросередовище, макросередовище.

Резюме. В статье рассмотрены основные подходы к определению понятия „внешняя среда”. Приведен спектр характеристик внешней среды в трудах ведущих ученых современности. Автором определена роль влияния внешней среды на качество управления вузами. Исследованы компоненты внешней среды. **Ключевые слова:** высшее учебное заведение, внешняя среда, факторы внешней среды, система управления, микросреда, макросреда.

Summary. This paper describes the main approaches to the definition of „external environment”. Shows the range of characteristics of the environment in the writings of leading scientists of our time. The author defines the role of the external environment on the quality of governance institutions of higher education. Studied components of the environment. **Keywords:** higher education institution of the environment, the environmental management system, micro environment, macro environment.

Література

1. Ансофф И. Стратегическое управление. М.: Экономика, 1989. – 519 с.
2. Балабанова Л.В. Управление конкурентоспособностью предприятия на основе маркетинга: Монографія / Л. В. Балабанова, А. В. Кривенко. – Донецк: ДонГУЭТ им. М. Туган-Барановского, 2004. – 147с.
3. Виханский О.С. Стратегическое управление: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Гардарики, 1999. – 296 с.
4. Градова А.П. Стратегія економічного управління підприємством: учбовий посібник.- К.– 1999. - 211с.
5. Капліна О. Оцінка конкурентоспроможності підприємства на основі процесного підходу / О. Капліна, Д. Зайченко. - М. - 2005. - № 4. 21-23с.
6. Клименко М., Дуброва О.С., Барабась Д.О., Омеляненко Т.В., Вакуленко А.В. Управління конкурентоспроможністю підприємства: Навчальний посібник. – К.: КНЕУ, 2006. – 527 с.
7. Корчагова Л.А. Оценка конкурентоспособности вуза//Маркетинг в России и за рубежом. - 2007. - №5 (61). - С. 48-53.
8. Пан Л.В. Середовище функціонування організації як основна категорія стратегічного управління // Наукові записки Національного університету "Кієво-Могилянська Академія". Економічні науки. – 2002. – Т.20. – С. 37-45.
9. Фатхутдинов, Р.А. Управление конкурентоспособности организации: учеб. пособие / Р.А. Фатхутдинов. – М.: Изд-во ЭКСМО, 2004. – 544 с.
10. Харківська А.А. Теоретичні та методичні засади управління інноваційним розвитком вищого навчального педагогічного закладу / А.А. Харківська. – Х.: КЗ „ХГПА”ХОР, 2011. – 364с.
11. Шкарин В. Внутривузовское управление качеством обучения / Шкарин В., Буланов Г. // Высшее образование в России, – 2002, №5 – с. 29-33.